

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 54

NUMMER 4

AUG.-SEPT.-OKT. 2007

INHOUD

3 **'Identiteit is niet enkelvoudig'** *Interview met Bas ter Haar* *Romeny – Leo van Leijsen*

Bas ter Haar Romeny fotografeert de kerk van Mar Moessa, een voormalig Syrisch-orthodox, thans Syrisch-katholiek klooster bij Nebek (Syrië). De kloosterkerk heeft wereldberoemde fresco's. (Foto: Bas ter Haar Romeny)

6 **Familievrede met een vraagteken** – *Alfons Brüning*

9 **De Orthodoxe kerken en de Europese identiteit** – *Wil van den Bercken*

12 **Meditatie** – *Ward Kint*

15 **Missie als kairos** – *Geert van Dartel*

18 **Akcja Wista 1947** – *Edward Skubisz*

21 **Korte berichten**

23 **Liturgieagenda**

VAN DE REDACTIE

Voor u ligt een nieuwe Pokrof in een vernieuwde lay-out. De redactie wilde enerzijds de leesbaarheid van Pokrof verbeteren en anderzijds het blad aantrekkelijker vormgeven. Dit heeft geresulteerd in weergave van de hoofdartikelen in twee kolommen en een nieuw ontwerp voor de covers van het blad. Ook is meer gebruik gemaakt van witruimte waardoor de pagina-indeling een rustiger karakter krijgt.

Hetzelfde hopen we van de inhoud van dit zomer-nummer. Bas ter Haar Romeny vertelt in een interview met Leo van Leijsen over het boeiende onderzoek naar de wijze waarop christenen uit het Midden-Oosten hun identiteit zien en hoe dat zelf-verstaan door de eeuwen veranderd is en nóg verandert. Alfons Brüning beschrijft het recente herstel van de kerkelijke gemeenschap tussen de Russische Buitenlandkerk en het patriarchaat Moskou. Edward Skubisz registreert vanuit het Poolse Wrocław de recente geschiedenis van de Grieks-katholieken en Orthodoxen in het land en hoe die tot in het heden doorwerkt. Wil van den Bercken schrijft over de relatie van de oosterse Orthodoxie met de EU en hoe zich met name de Russisch-orthodoxe Kerk, die ook bisdommen in de EU heeft, in die discussie mengt. Vanuit het Noord-afrikaanse Egypte is niet alleen het Grieks-orthodoxe patriarchaat van Alexandrië missionair actief in het zuidelijkere Afrikaanse continent, maar ook de Koptisch-orthodoxe Kerk. Geert van Dartel bezoekt Koptische parochies en sociale instellingen in Kenia en doet verslag van een boeiende en levende kerk.

Redactie Pokrof

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Wil van den Bercken, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel (waarnemend hoofdredacteur), Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen, Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:
Katholieke Vereniging voor Oecumene,
Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel.
073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl,
internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders worden men verondersteld abonnee te blijven.
De abonnementsprijs is €15,-, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 13 PSTB 0005679145 BIC: PSTBNL21) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927. Ontwerp en opmaak: VANDARTEL, Amsterdam. Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

‘Identiteit is niet enkelvoudig’

Bas ter Haar Romeny over onderzoek naar Oosterse Christenen

Aan de Universiteit van Leiden is in oktober 2006 een boeiend onderzoek gestart, ‘Identiteit en Migratie’. Het is een vijfjarig project over christenen uit het Midden-Oosten. Bas ter Haar Romeny, professor in Oude Testament en Oosterse Christelijke Tradities, is er nauw bij betrokken. Leo van Leijssen sprak met hem.

In een modern universiteitsgebouw aan de rand van de oude stadskern van Leiden heeft Bas ter Haar Romeny zijn werkkamer. Hij ontvangt mij tussen veel boeken, foto’s en een computer.

Kunt u iets over uzelf vertellen?

“Ik ben geboren in 1967. Ik ben getrouwd en heb een dochtertje van drie jaar oud. In 1986 ben ik theologie gaan studeren. Je zou mijn familie een geslacht van theologen in de Nederlands Hervormde Kerk kunnen noemen, al zes generaties lang. Ik heb ook Semitische talen gestudeerd. Daar wordt bij het Hebreeuws ook Aramees onderwezen, een taal die teruggaat tot 1200 voor Christus en tot nu toe nog wordt gesproken. Via het Aramees kwam ik in contact met het oosters christendom. Eén dialect van het Aramees, ‘Syrisch’ genoemd, was de taal van de christenen.”

Bas ter Haar Romeny, projectleider van ‘Identiteit en Migratie’. ‘Identiteit is niet enkelvoudig’, zo illustreert de schildering van een Syrisch-orthodox uit Zweden. (Foto: L. van Leijssen)

Wat is het instituut waaraan u werkt?

“We werken in een soort los werkgroepverband. Zowel aan de Faculteit van Theologie als die van de Letteren zijn mensen bezig met oosters christendom. We doen dingen samen, zoals lezingen organiseren, maar we houden samen ook een studierichting over oosters christendom op masters-niveau gaande”, aldus Ter Haar Romeny, die zelf verbonden is aan theologie.

Kunt u iets vertellen over het project ‘Identiteit en Migratie’, waaraan u op dit moment bezig bent?

“In het voorafgaande Pionierproject hebben we ons bezig gehouden met het onderzoeken van de vorming van een eigen identiteit onder de Syrisch-orthodoxen. In de vierde eeuw na Christus vormden zij nog geen aparte groep. Hoe komt het dat nu Syrisch-orthodoxen, althans sommige onder hen, hun eigen staat claimen? Veel van die ontwikkelingen hebben plaats gevonden vóór 1300, in hun zogeheten ‘Gouden Tijdperk’. Bij Michaël de Syriër (12^e eeuw, geschiedschrijver en patriarch) en Barhebraeus (13^e eeuw, theoloog en *mafriaan*,

bij de Syrisch-orthodoxen de hoogste kerkleider na de patriarch) zijn al heel veel aanwezig dat Syrisch-orthodoxen zich niet alleen als religieuze groep, maar ook als een etnische zien. Naures Atto heeft hierover een promotieproject gehad, waaraan ze op het moment bezig is de laatste hand te leggen. Dat proefschrift gaat over hoe Syrisch-orthodoxen in Zweden en Duitsland hun eigen identiteit zien en verstaan. En over hoe hun identiteit, wanneer je die vergelijkt met de opvatting van Michaël de Syriër en Barhebraeus, anders is geworden.

Vanuit de interessante resultaten van Naures Atto's onderzoek zijn we in ons nieuwe onderzoek meer nadruk gaan leggen op de vraag welke gedaanteverandering de Syrisch-orthodoxe identiteit onder invloed van de moderne tijd en de diaspora heeft ondergaan.

Belangrijk is dat we in ons project 'Identiteit en Migratie' spreken over *levende tradities*, hedendaagse! Tot voor kort waren we bezig met historische bronnen. En dat doen we nog steeds. Maar in het nieuwe project gaat het ook en vooral over de moderne tijd, over christenen in het Midden-Oosten of die vanuit het Midden-Oosten naar het westen zijn gekomen.

Uit het onderzoek van Naures Atto, in feite een *pilot-studie* (= oriënterend onderzoek, vL), kwamen verschillende dingen naar voren. De Syrisch-orthodoxen in de emigratie zijn succesvoller dan hun moslimlandgenoten. Dan denk je: 'Dat komt zeker door religie!'. Maar Syrisch-orthodoxen onder elkaar, diezelfde groep Syrisch-orthodoxen in Nederland, Duitsland en Zweden..., die hebben in Zweden meer succes dan in Nederland. Mensen van dezelfde clans, van dezelfde families, verschillen in de mate van hun succes afhankelijk van de verschillende samenlevingen waar ze naar toe zijn gegaan. Het kan ook te maken hebben met hoe ze zichzelf zien. Men kan veranderen onder invloed van zijn migratie. Twee groepen zijn door het veelzijdige materiaal dat zij kunnen bieden uitermate geschikt om het onderzoek naar de Syrisch-orthodoxen te verbreden. In het nieuwe project kijken we ook naar hen: de Koptisch-orthodoxen en de Rum-orthodoxen, de Arabische orthodoxen van de Byzantijnse traditie van het patriarchaat van Antiochië. Door de resultaten van Naures Atto te vergelijken met andere groepen als Kopten en Byzantijnen kom je er achter welke factoren er spelen bij identiteitsvorming en -verandering.

Dat kunnen zijn: het beleid van het gastland; ook het functioneren van de maatschappij van zo'n gastland, en hoe je daar zelf in participeert. We willen proberen duidelijk te krijgen hoe ze zich zien in relatie tot hun verleden en tot hun nieuwe omgeving."

U hebt met dit project een prijs of een bijzonder fonds verdiend.

"Ja, voor dit nieuwe onderzoek heb ik de *European Young Investigator Award* gekregen, samen met 25 andere jonge onderzoekers in de EU. Het is een Europees fonds dat goed onderzoek van jonge onderzoekers steunt. Als ik dat geld niet had gekregen, dan was er geen vervolgonderzoek geweest na het Pionierproject. Ik had dan wel mijn eigen onderzoek gedaan naar de rol van de bijbeluitleg binnen de Syrisch-orthodoxe identiteitsvorming, maar er waren geen postdocs en aio's gekomen."

Welke mensen zijn werkzaam in dit project? Wat zijn hun onderzoekstaken?

"Voor ons huidige project hebben we Naures Atto, sociaal wetenschapper, in dienst. Na haar promotie zal zij als postdoc aan het project meewerken. En dan wordt er in oktober nog een sociaalwetenschapper in de vorm van een aio (= onderzoeker die een proefschrift schrijft) aangesteld. Daarmee zullen twee sociale wetenschappers werkzaam zijn in ons huidige project. Verder ben ik projectleider. We werken in een team, maar ik ben wel de verantwoordelijke voor het project als geheel. Ik doe verder een deel van het historisch onderzoek en mede het moderne onderdeel van het project. Dat laatste is veldwerk, onder mensen in Europa en Noord-Amerika die tot die drie genoemde kerken behoren.

Dit veldwerk zullen Naures Atto, de aio en ik doen. Voor mij is dat weer 's wat anders, reuze spannend. Ik heb goede contacten met de Syrisch-orthodoxe en Koptische gemeenschappen in Nederland en met de Syrisch-orthodoxe gemeenschap in Toronto, Canada. Zij hebben veel interesse in dit onderzoek en willen graag meewerken. Ze zijn buitengewoon gastvrij. Voor het veldwerk hebben we uitgekozen: Nederland, Zweden, Duitsland en Frankrijk, en voor het contrast: de VS óf Canada. In eerste instantie dachten we aan de VS, maar ik heb in Canada betere contacten. We moeten zien wat het gaat worden. Bij dat veldwerk kun je niet iedereen spreken. In het onderzoek van Naures

Atto ging het om diepte-interviews: veertig tot zestig per land, in één representatieve stad in Zweden én in Duitsland. En de rest volg je op Internet. Er is een heel nieuw aspect, een nieuwe ontwikkeling: behalve een gemeenschap in het echt, heb je nu ook een virtuele gemeenschap.

Dan is er dr. Samuel Moawad, een Kopt die in Münster heeft gestudeerd en zich heeft gespecialiseerd in Koptische geschiedschrijving; hij doet een ander deel van het historisch onderzoek, namelijk de Koptische en Byzantijnse Orthodoxen en de Arabische bronnen.

Het kunsthistorisch deel wordt gedaan door dr. Mat Immerzeel. Hij doet kunstgeschiedenis van het christelijke Oosten, binnen het Paul van Moorsel Centre, dat onder de Faculteit van de Letteren valt. Op die manier kunnen we sommige wetenschappelijke vragen over oosters christendom zowel vanuit teksten als vanuit kunst beantwoorden.”

Wat is de godsdienstige insteek van uw onderzoek? Zit er ook een specifiek theologische reflectie in uw onderzoek?

“Dat religie zo’n belangrijke rol speelt, rechtvaardigt dat het onder de theologische faculteit valt. Een voorbeeld: hedendaagse Syrisch-orthodoxen benadrukken hun etnische identiteit, maar als puntje bij paaltje komt, is ook de religieuze identiteit belangrijk. Dát helder krijgen, is voor een theologische faculteit interessant. De vraag naar de rol van religie in identiteitsvorming is al tientallen jaren lang van belang. Lag het begin van de Syrisch-orthodoxen als groep bij een religieuze vraagstelling? Óf was er sprake van een etnische tegenstelling met anderen, zo van: die etnische identiteit was een tijdje verborgen en later komt-ie naar boven, onder het etiketje van de in feite niet zo belangrijke theologische kwestie? Bij Syrisch-orthodoxen was er in de vierde eeuw geen sprake van een etnische identiteit. Iedereen sprak Aramees. Als men iemand had gevraagd, bij voorbeeld uit Edessa (stad in Noord-Mesopotamië, cultureel centrum van Arameestalg gebied, red.): ‘Wat ben je?’, dan had deze waarschijnlijk geantwoord: ‘Ik voel mij Edesseen’, of: ‘Ik ben iemand uit die of die omgeving’, maar niet: ‘Ik behoor tot dat of dat volk’. Er is geen aanwijzing naar boven gekomen van toen bestaande etnische tegenstellin-

gen. Pas gaandeweg hebben zich meer kenmerken van een etnische gemeenschap ontwikkeld. Welke rol speelt religie bij de *ethnogenese*? Die vraag geldt ook voor nu: Welke rol speelt religie in de verandering van identiteit bij migranten? Een goeie theologische faculteit houdt zich daar mee bezig.”

Graag wil ik nog even kijken naar de kunsthistorische kant binnen het onderzoek?

“Ons uitgangspunt bij het Pionierproject was: er is in de wandschilderingen van kerken in Libanon een stijl die afwijkt van de Byzantijnse kunst en van de kunst van de kruisvaarders. Onze stelling was dat het om Syrisch-orthodoxe kunst ging. Maar de uitkomst van het onderzoek was dat het niet zo eenvoudig lag. Niet alleen was er kunst van Syrisch-orthodoxen, maar ook van de de Melkieten, de Byzantijnse of Rum-orthodoxen. En naast islamitische invloed was er invloed van de kruisvaarderskunst.

In de schriftelijke bronnen, de teksten, vinden we meer de grenzen tussen de christelijke kerken en de grens met de islam. Dat is een ideale voorstelling van zaken door de kerkelijke leiders. Echter, de kunst vertelt een ander verhaal: er was ook een lokale identiteit. In de kunst zien we dat men samen in één gebied leeft en lokaal dingen samen deelde, ook al liepen daar ook wel scheidslijnen. Melkietische schilders decoreerden Syrisch-orthodoxe kerkgebouwen en andersom.

Identiteit heeft kanten die elkaar tegenspreken of overlappen. Zo leeft de idee: de Assyrische ideologie is er een van buiten de kerk, maar als je gaat kijken is dat niet zo. En men is niet alleen Assyriër, maar bij voorbeeld ook Zweed. In het hoofd komen al die dingen samen.

Ik heb hier op mijn computer een schildering van een Syrisch-orthodox uit Zweden.¹ Er staat een Assyrische figuur op, maar ook Christus. En een christelijke kerk in Tur Abdin. Rechts onder een typisch Ottomaanse figuur die verwijst naar de genocide in 1915 op - naast de Armeniërs - ook de Syrisch-orthodoxen. In het midden een voetbalstadion; FF Assyriska is een belangrijke club voor Syrisch-orthodoxen in Zweden. En bovenaan loopt de Assyrische vlag over in de Zweedse. Identiteit is niet enkelvoudig!”

Leo van Leijssen

¹ N. Atto stootte op het schilderij tijdens haar veldwerk in Zweden.

Familievrede met een vraagteken

Op Hemelvaartsdag 2007 nemen vertegenwoordigers van de twee takken van de Russisch-orthodoxe Kerk deel aan een plechtige liturgie in de kathedraal van de H. Verlosser te Moskou. In deze gezamenlijk gecelebreerde liturgie maken patriarch Aleksij II en de New Yorkse metropoliet Lavr (Laurus), in aanwezigheid van president Poetin, de hereniging van de 'gescheiden zusters' manifest. Hiermee zijn vanaf dat moment de Russisch-orthodoxe Kerk in het Buitenland en de Russisch-orthodoxe kerk van het patriarchaat Moskou weer in canonieke gemeenschap met elkaar.

Metropoliet Lavr (Laurus) van New York, hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk in het Buitenland.

Het schisma dat sinds de Oktoberrevolutie van 1917 in de Russische Orthodoxie bestond, is daarmee officieel overwonnen. Puur theologisch gezien is er aan beide zijden weliswaar nooit veel geweest wat scheidend was. Wanneer desondanks gedurende tientallen jaren priesters van de ene zijde aan hun gelovigen het bezoeken van een kerkdienst bij de ander als zondig verklaarden, dan waren de redenen daarvoor te vinden in de Russische geschiedenis van de 20^e eeuw.

Vlucht

Pas sinds 1918 had de Russisch-orthodoxe Kerk weer een patriarch. Twee eeuwen eerder had Peter de Grote het patriarchaat afgeschaft. Nu in 1917-1918, midden in de stroom van grote politieke omwentelingen, kwam er voor het eerst weer een landelijk concilie bijeen om de kerk te hervormen. Hier werd tot de heroprichting van het patriarchaat besloten en metropliet Tichon tot de eerste nieuwe patriarch aangewezen. Toen Tichon in 1925

stierf, hadden de bolsjewieken met hun militante atheïsme reeds de overwinning behaald en waren er al systematische vervolgingen en aanvallen op de kerkelijke structuren begonnen. De nieuwe machthebbers stonden niet toe dat er een opvolger van patriarch Tichon gekozen werd. Er werd daarom alleen een tijdelijke waarnemer van het patriarchenambt aangesteld, metropliet Sergij. In de tussentijd hadden, naast twee miljoen anti-bolsjewistisch gezinde Russen, ook talloze geestelijken en bisschoppen van de Russisch-orthodoxe Kerk het land verlaten.

Schisma

De emigranten vonden overal in West-Europa toevlucht. Patriarch Tichon in Moskou had in november 1920 tijdens de troebelen van de burgeroorlog een verordening doen uitgaan, die delen van de kerk die van de kerkleiding in Moskou gescheiden waren, de mogelijkheid gaf zich zelfstandig te besturen zolang contact met Moskou onmogelijk bleef. Een vergadering van geëmigreerde geestelijken, die zichzelf in 1921 te Sremski Karlovci (bij Novi Sad, Servië) in het leven riep als Synode van de Kerk in Ballingschap, beriep zich op deze verordening. Men stelde ook een eigen hoofd aan, aartsbischop Antonij. Het feit dat patriarch Tichon dat besluit meteen ongeldig verklaarde, betekende in de ogen van de geestelijken in ballingschap alleen maar dat hij niet meer vrijelijk kon beslissen. Deze tak beschouwde zich toch nog als een soort filiaal van de Moskouse moe-

Patriarch Alexij II, patriarch van Moskou, verklaarde in 2000 de tsarenfamilie heilig, een opstapje naar de hereniging met de Buitenlandkerk op Hemelvaartsdag 2007.

derkerk. Pas in 1927 kwam het tot een volledige breuk. De waarnemer van het patriarchenambt, Sergij, had namelijk opgeroepen tot samenwerking met de Sovjet regering, die als atheïstisch regime echter doelbewust en met geweld de kerk onderdrukte. Van nu af beschouwden de Orthodoxen in het buitenland de in Moskou achtergebleven kerk als afvallig, als schismatiek. Alleen de geëmigreerde tak zou de traditie van de Russische Orthodoxie rechtmatig voortzetten.

Vanaf 1929 gingen in Rusland de vervolgingen met hernieuwde kracht verder. Intussen zetelde de Russisch-orthodoxe Kerk in het Buitenland een tijd - tot 1944 - in München en vanaf 1950 in New York. Het uiteengroeien van de twee takken werd in de Tweede Wereldoorlog nog sterker. Stalin stopte met de vervolgingen, omdat hij wilde rekenen op de propagandistische steun van de kerk tegen Duitsland. Het ging om een gezamenlijke vijand. Sovjetstaat en kerk werkten samen. Daarentegen neigde de Buitenlandkerk ertoe alle krachten te steunen die tegen de sovjetonderdrukter ten strijde trokken. Op die manier gaf ze haar zegen aan Russische krachten, die extreem rechts waren en streken aan de kant van Hitler. De oorlog had leden van dezelfde kerk tot wederzijdse vijanden gemaakt die aan het front tegenover elkaar stonden.

In de oecumene

Tijdens de oorlog, in 1943, werd metropoliet Sergij alsnog tot patriarch aangesteld. In een zeer beperkte omvang werden er ook weer kerkelijke publicaties gedrukt en konden er zelfs enkele seminaries functioneren. Maar reeds onder Chroesjtsjov kwam er weer een nieuwe golf van onderdrukking. Daarnaast infiltreerde de staat systematisch de kerkelijke hiërarchie via de KGB.

Een bijzondere rol speelde de kerk vanaf begin jaren '60 in de Wereldraad van Kerken. Sinds de Orthodoxe Kerk van Rusland, min of meer op verzoek van het Kremlin, lid van de Wereldraad was geworden, vervulde zij nauwgezet de missie die ze van het politieke regiem had meegekregen. De geestelijke vertegenwoordigers traden voortdurend op met verzoenende, schijnbaar coöperatieve boodschappen van vrede en dialoog en staafden zo de vredelievendheid van het regiem. Vragen over kerkvervolging in eigen land werden echter -op bevel van hogerhand - ontwijkend of defensief beantwoord.

Om meerdere redenen keek de Buitenlandkerk met argwaan en onder protest naar de toenmalige oecumenische beweging. Haar leiders slopen zich categorisch af voor alle oecumenische contacten, omdat zij meenden daarmee de rechtgelovigheid van het Heilige Rusland te behoeden en omdat zij de oecumenische contacten van het Moskouse patriarchaat als afgedwongen collaboratie met de Sovjetregering zagen. Ook deze houding had natuurlijk zijn paradoxen; juist de Russisch-orthodoxen in het Buitenland met hun vaak kleine parochies waren vaak aangewezen op de hulp van christenen van andere confessies, die hun vaak kerkruimten ter beschikking stelden, en soms ook financiële middelen of hun publiciteitsorganen.

Rivaliteit voortgezet

Hoe men echter verder binnen de kerkleiding kerkelijk en politiek gezind was, werd duidelijk in 1981, toen naast vele andere martelaren in de strijd tegen het goddeloze communistische regime ook de vermoorde tsarenfamilie heilig werd verklaard. Tot een verzoening met de kerk van Moskou, zo verklaarde men op dat moment, zou het pas dan weer kunnen komen, als ook zij het martelaarschap van de laatste Russische tsaar erkende.

Ondanks de duidelijke versoepeling van de religiepolitiek bij aanvang van de perestrojka kon van zo'n erkenning in de Sovjetstaat natuurlijk nog geen sprake zijn. Maar ook na het einde van de Sovjet-Unie ging de rivaliteit schijnbaar ononderbroken door. Dit werd duidelijk zichtbaar in het feit, dat de Russische Kerk in het Buitenland in de loop van de jaren '90 op Russische bodem eigen parochies oprichtte en al in 1991 een eigen bisschop wijdde, in open concurrentie met de kerk van het patriarchaat Moskou. Deze parochies werden gedeeltelijk weer een verzamelplaats voor mensen van nationalistisch rechts.

President Poetin gaf in september 2003 de impuls tot de herenigingsgesprekken.

Voorzichtige toenadering

Toen aartsbisschop Mark van het diocees Duitsland van de Russisch-orthodoxe Buitenlandkerk tot aan 1998 enige voorzetten deed om met het patriarchaat Moskou in gesprek te komen, riep dat van de kant van de kerkleiding in Amerika een scherpe reactie op.

*Aartsbisschop
Mark van het
diocees Duitsland
deed al sinds 1998
voorzetten om met
het patriarchaat
van Moskou in
gesprek te komen.*

Desondanks bewogen zich, al was het eerder onbedoeld, de fronten weer naar elkaar toe. De politiek ging nu ook in Rusland zelf meer en meer de aansluiting zoeken met de kerk. Patriot zijn betekende voor steeds meer Russen dat ze zich tot de Orthodoxie bekenden – zelfs wanneer daar nauwelijks een religieuze praxis mee verbonden is. President Poetin en velen uit zijn regering lieten zich regelmatig zien in Orthodoxe diensten. De nieuwe wetgeving op het gebied van religie van 1997 gaf de Orthodoxie een begunstigde positie in het nieuwe Rusland. Bovendien verklaarde patriarch Alexij II in 2000 de tsarenfamilie heilig – niet om aan de wensen van de Buitenlandkerk tegemoet te komen, maar eenvoudigweg omdat de staatsideologie van het nieuwe Rusland er aan toe was aan te knopen bij de tsaristische geschiedenis van voor de Revolutie. Men trok zich weliswaar niet terug uit de Wereldraad van Kerken, maar in zijn optreden was men duidelijk minder bereid tot het sluiten van compromissen dan vroeger.

De Russische-orthodoxe Kerk in het Buitenland stelde zich lang gereserveerd op. Terwijl men in Rusland zelf over de tijden van vervolging onder het bolsjewistische regime sprak, wilden de hiërarchen en parochies in het Westen de kerk van Moskou zijn dwalingen en collaboratie niet vergeven. Ook de distantie tot de oecumene van de kant van de patriarch van Moskou ging hun lang niet ver genoeg.

Dat de impuls om uiteindelijk de herenigingsgesprekken aan te gaan van de politiek kwam, had een zekere logica. Verrassenderwijs ontmoette president Poetin in september 2003, naar aanleiding van een bezoek aan de Verenigde Staten, het hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk in het Buitenland, metropoliet Lavr van New York. Hij sprak verzoenende woorden, waar ook patriarch Alexij II zich bij aansloot. Dit was kennelijk de nog ontbrekende impuls. Dat inmiddels – op instigatie van een meer Moskou-vriendelijke fractie – de bejaarde metropoliet Vitalij, een verstokte anti-communist, als hoofd van de Russische Buitenlandkerk was afgestreden, kan aan de voortgang hebben bijgedragen. (Metropoliet Vitalij stierf in 2006 op 96-jarige leeftijd.)

Hereniging

Tussen 2004 en 2006 vonden in totaal acht gemeenschappelijke gespreksronden plaats. Men werd het formeel eens over een modus waarbij de Buitenlandkerk haar administratieve zelfstandigheid behoudt maar de laatste beslissingsbevoegdheid aan het patriarchaat Moskou overlaat. De Buitenlandkerk kiest haar hoofd zelf, de gekozen kandidaat behoeft echter de bevestiging van de patriarch, en ze vaardigt leden die stemrecht hebben af naar iedere synode van de Russisch-orthodoxe Kerk. Het is echter geen onverdeelde vreugde. Ondanks dat in de kerkelijke pers de overeenkomst als een verzoening gevierd wordt, hebben velen hun twijfel behouden of de voltrokken hereniging werkelijk passend en tot heil van beide partijen is. De diaspora-parochies van de Buitenlandkerk zien in deze fusie slechts een vijandige overname door het patriarchaat Moskou; er vormt zich tegenstand. Ook de parochies van de Buitenlandkerk in de GOS-landen verzetten zich nog hevig tegen de hereniging.

Zo mogen we nauwelijks aannemen, dat met de feestelijke ceremonie op Hemelvaartsdag 2007 werkelijk alle rivaliserende gevoelens en alle politieke wantrouwen zijn verdwenen. Het proces van verzoening heeft tijd nodig, maar het is zonder meer een positief feit dat er weer een kerkscheuring minder is.

Alfons Brüning

Dr. Alfons Brüning is sinds maart 2007 wetenschappelijk medewerker van het Instituut voor Oosters Christendom te Nijmegen.

De Orthodoxe kerken en de Europese identiteit

Sinds de toetreding van Roemenië en Bulgarije tot de Europese Unie in januari van dit jaar heeft de Orthodoxie een belangrijker plaats gekregen in het religieuze spectrum van de EU. Maar al enkele jaren eerder waren Orthodoxe kerken betrokken bij de Europese Unie, namelijk bij de discussie rond een grondwet dan wel een verdrag voor Europa. Het ging toen om de vraag of het christendom vermeld moest worden als één van de historische wortels van de Europese identiteit, naast die van de Klassieke Oudheid en de Verlichting. Behalve katholieke hebben ook Orthodoxe kerkleiders hun stem laten horen.

De Europese vlag als symbool van de Europese Unie. Zowel kerkleiders als politieke leiders uit overheersend Orthodoxe landen bejiveren zich om de Orthodoxe stem in de EU te laten horen.

Patriarch Aleksij II van Moskou en metropoliet Kirill, hoofd van het Departement voor Externe Kerkelijke Betrekkingen van het Moskou Patriarchaat, hebben in 2003 verschillende malen gepleit voor verwijzing naar de christelijke wortels van Europa in een grondwet van de EU. Op 14 februari 2003 heeft metropoliet Kirill een open brief geschreven aan de voorzitter van de ontwerpcommissie, Valéry Giscard d'Estaing. Daarin bekritiseerde hij de opvatting van godsdienst als louter privé-zaak en niet als integrale levenshouding die de sociale en politieke orde mag beïnvloeden. Ook bestreed hij het feit dat de christelijke cultuur niet genoemd werd als historische bron van de Europese beschaving.

'Ontkenning christendom'

Op 27 mei van hetzelfde jaar geeft het Departement van metropoliet Kirill een reactie op een nieuw ontwerp, waarin de weigering om het christendom te noemen is gehandhaafd. De verklaring wijst dan op de historische onjuistheid in het ontwerp om alleen de Grieks-Romeinse beschaving en de Verlichting te noemen als bronnen van Europese beschaving: "Het ontwerp negeert volledig de historische periode van de vierde tot de achttiende eeuw toen het christendom een dominante invloed was bij de ontwikkeling van de Europese

naties. Hoe kan men aan de jonge generaties in Europa het bestaan van de prachtige kathedraalen in Europa verklaren en de redenen waarom grote componisten, kunstenaars en schrijvers bijbelse onderwerpen en kerkelijke thema's in hun artistieke werk hebben gebruikt? De benadering in het ontwerp betekent een herschrijving van de geschiedenis volgens bepaalde ideologische normen. Wij weten maar al te goed vanuit de geschiedenis van Rusland waartoe het opleggen van een bepaalde wereldbeschouwing leidt. Bovendien is een speciale verwijzing naar de filosofische stroming van de Verlichting ideologisch niet neutraler dan een verwijzing naar een bepaalde godsdienst." Dit zijn steekhoudende opmerkingen. Als men alleen de Klassieke Oudheid en de Verlichting noemt als bronnen van Europese beschaving, slaat men veertien eeuwen over, en de Verlichting bevatte ook antireligieuze tendensen. Metropoliet Kirill stelt daarom voor zowel christendom als Verlichting te vermelden.

Frans laïcisme

Op 14 december 2003 stuurt patriarch Aleksij een brief aan aartsbisschop Christodoulos van Athene en paus Johannes Paulus II over de kwestie van de vermelding van het christendom in het Europese charter. Daarin stelt hij

Ilarion Alfejev,
Russisch-orthodox
bisschop van Wenen
en hoofd van de
Russisch-orthodoxe
vertegenwoordiging
bij de Europese Unie
in Brussel.

met waardering voor de bevestiging van de Rechten van de Mens in de grondwet, dat “de spirituele en morele grondslagen van de menselijke waardigheid onvoldoende zijn uitgedrukt” en dat het ontwerp “alleen de rol van humanistische waarden in het Europese erfgoed benadrukt, die niet absolute prioriteiten zijn in een integrale religieuze wereldbeschouwing”. De patriarch wijst daarbij met name op de gelijkberechtiging van de verschillende “seksuele oriëntaties”.

De Orthodoxe kerkleiders wijten de afkeer van elke christelijke vermelding in de Europese grondwet vooral aan het Franse laïcisme. De Russisch-orthodoxe bisschop van Wenen, Ilarion Alfejev, tevens hoofd van de Russisch-orthodoxe vertegenwoordiging bij de Europese Unie in Brussel, spreekt van het “militante secularisme” van Frankrijk, dat net als indertijd het “militante atheïsme” van de Sovjet Unie hardnekkig de christelijke grondslag van Europa wil ontkennen. De “dechristianisering” van de Europese cultuur door de Verlichting kan niet de christelijke voorgeschiedenis loochenen. Alfejev verklaart de houding van Frankrijk vanuit de traumatische ervaring met de Katholieke Kerk daar, die heeft geleid tot de scherpe anti-katholieke politiek van de Franse Revolutie en van Napoleon. In de Orthodoxe landen is er geen religieus trauma, aldus bisschop Ilarion Alfejev, en daarom moeten de Orthodoxe leden van de EU: Griekenland en de nieuwe leden Cyprus, Bulgarije en Roemenië, samen met de Katholieke Kerk ernaar streven

om het christendom en andere godsdiensten in de Europese publieke ruimte veilig te stellen, om het te erkennen als basis van algemeen maatschappelijk handelen en niet alleen als privé-aangelegenheid. Ilarion heeft hier zeker geen opheffing van de scheiding van kerk en staat voor ogen; die staat ook bij hem niet ter discussie, maar zijn visie gaat wel verder dan het compromis van de vage vermelding van “religieuze wortels” in de Europese grondwet.¹

Strategische alliantie

Ondanks het feit dat Rusland geen lid is van de Europese Unie, voelt het patriarchaat van Moskou zich betrokken bij de geestelijk-culturele ontwikkelingen binnen Europa. Formeel doet het dat omdat het patriarchaat bisdommen heeft in West-Europa. Concreet heeft de Russische Kerk haar betrokkenheid met Europa vorm gegeven door de oprichting in 2002 van een eigen vertegenwoordiging in Brussel, “The Representation of the Russian Orthodox Church to the European Institutions”, onder leiding van de genoemde bisschop Ilarion van Wenen. Deze Russisch-orthodoxe vertegenwoordiging geeft sinds 2003 het elektronisch bulletin *Europaica* (www.orthodoxeurope.org) uit, met artikelen in het Engels, Frans en Duits. Ilarion draagt daarin actief het standpunt van de Orthodoxe Kerk uit in sociale kwesties, tegen liberaal humanisme en ethisch relativisme. Hij pleit daarin ook voor een “strategische alliantie” met de Katholieke Kerk in ethische kwesties.

Orthodoxie en de islam in Europa

De betrokkenheid van de Russische Kerk bij Europa heeft niet alleen ten doel de christelijke waarden te beschermen tegen de toenemende secularisering maar ook tegen een mogelijke islamisering van Europa. De Russische Kerk erkent volledig het recht van bestaan van de islam in Europa, maar is - net als bepaalde protestantse kerken en sommige kringen in de Rooms-katholieke Kerk - tegen toelating van Turkije als volwaardig lid van de Europese Unie. Over deze kwestie heeft de Conferentie van Europese Kerken zich in 2004 uitgesproken (*Europaica* 45, July 2004). In de verklaring wordt gezegd dat de Europese Unie niet alleen gebaseerd moet zijn op geopolitieke interesses en economische samenwerking, maar dat

¹ Zie de nummers van *Europaica* in 2004 en 2005 (www.orthodoxeurope.org), en het artikel van bisschop Ilarion in *Tserkovnij vestnik* [Kerkbode] nr 283 (maart 2004), p 8.

Europese integratie moet leiden tot “a community of shared values”, waartoe de mensenrechten behoren. Op dat laatste punt is Turkije nog in gebreke. Godsdienstige minderheden als de Syrisch-orthodoxe Kerk, de Grieks-orthodoxe Kerk en de Armeense Apostolische Kerk hebben geen of een zeer gebrekkige rechtspositie en geen recht tot opleiding van geestelijken. Met name de sluiting sinds 1971 van het Grieks-orthodoxe seminarie op Halki en het feit dat de titel ‘oecumenische patriarch’ van de patriarch van Constantinopel niet erkend wordt door de Turkse regering, waardoor zijn functioneren beperkt wordt, zijn schendingen van godsdienstvrijheid.

In het bijgevoegd commentaar van het Departement voor Externe Kerkelijke Betrekkingen van het Moskouse patriarchaat wordt gezegd dat, hoewel men niet kan uitsluiten dat Turkije als lid van de EU een brug kan vormen tussen de christelijke en de moslimwereld, zijn lidmaatschap ook het onoplosbare probleem creëert dat andere mediterrane moslimlanden op grond van hun gemeenschappelijke geschiedenis met Zuid-Europa lidmaatschap van EU kunnen aanvragen.

Ondanks haar vrees voor islamisering van Europa komt de Russische Kerk wel op voor het recht op godsdienstvrijheid van de islam in Europa. Dat blijkt uit de reactie van het Moskouse patriarchaat op het verbod van islamitische hoofddoeken op Franse scholen in 2004: een kerkelijke woordvoerder noemt de betreffende wet “een wanhoopsdaad van een geseclariseerde beschaving” en “een beperking van het publiekelijk uiting geven aan godsdienstige overtuiging” (SOP sept-okt. 2004, p11).

Aartsbisschop Christodoulos van Athene benadrukt de bijzondere rol van Griekenland in Europa.

Griekse visie

Er is ook een apart Grieks geluid over de plaats van de Orthodoxie in Europa. In 2004 heeft aartsbisschop van Athene, Christodoulos, in een toespraak de bijzondere rol van Griekenland in Europa belicht (*Europaica* 44, mei 2004). Griekenland was het eerste Europese gebied dat door de apostel Paulus tot het christendom kwam en daarmee heeft het orthodoxe Griekenland een speciale rol in Europa gekregen. In feite werd met de speech van Paulus op de Areopagus de christelijke Europese beschaving geboren. Athene vormt met Rome en Jeruzalem een van de drie pijlers van het Europese geestelijke leven.

Met deze laatste stelling verwerpt Christodoulos niet alleen de soms door protestanten geuite gedachte dat Rome met haar pleidooien voor Europese integratie zijn kerkelijke invloed wil uitbreiden, maar hij stelt dat Rome zelf objectief is in deze: de Katholieke Kerk heeft namelijk de gemeenschappelijke christelijke bijdrage van Griekenland en Rome erkend door naast St. Benedictus ook de Griekse heiligen Cyrillus en Methodius als patronen van Europa uit te roepen. (Dat deed paus Johannes Paulus II in 1985 in zijn schrijven *Slavorum apostoli*, maar Christodoulos noemt de paus niet.) Komend uit Griekenland, levend in de onverdeelde kerk en dus in eenheid met Rome, hebben deze Griekse heiligen met hun bekeringswerk onder de Slavische volken in Midden-Europa al een Europees bewustzijn gecreëerd. Helaas is, aldus Christodoulos, het contact tussen het Orthodoxe Griekenland en het katholieke Westen vanaf de dertiende eeuw verbroken, maar nu is Griekenland weer deel van de ‘Europese familie’. Daarin moet het echter wel zijn religieuze identiteit verdedigen tegenover de sterke vloed van de globalisering en secularisering.

Dat laatste heeft de Griekse Kerk o.a. geprobeerd door zich jarenlang via demonstraties te verzetten tegen de Brusselse richtlijn dat de vermelding van de godsdienst uit het Europese paspoort diende te blijven. Die strijd heeft de kerk verloren, maar zij blijft actief in de bundeling van alle Orthodoxe krachten, de *Interparlementaire Associatie van Orthodoxe Landen*. Daarin werken Russische en Griekse parlementariërs samen om de Orthodoxe waarden in het politieke vizier van Europa te houden.

Wil van den Bercken

Gij zijt licht

Op 1 september wordt in de Byzantijnse liturgie het begin van het kerkelijk jaar gevierd. Het kerkelijk jaar wordt in de hymnen van die dag ook wel als 'jaar van genade' bezongen (zie Jes 61:1-9 en Lk 4:16-22). In de liturgie is er veel aandacht voor Gods schepping en de vruchtbaarheid van de schepping in Gods licht.

In de bijbel vinden we de belangrijkste tekst over Gods schepping in het begin van het boek Genesis. Deze tekst (Gen. 1: 1-13 e.v.) is zo heilig en heeft zo veel zeggingskracht, dat zij telkens terugkomt in de liturgie op de vooravond van grote feesten in het Byzantijnse kerkelijke jaar, namelijk met Kerst, Theophanie, op de eerste dag van de Grote Vasten en met Pasen. Hoewel deze tekst dus niet op het kleinere feest van de viering van het begin van het kerkelijke jaar wordt gelezen, speelt zij wel een belangrijke rol op de achtergrond, wanneer God eer bewezen wordt voor het scheppingswerk en Hem om zegen gevraagd wordt voor het nieuwe jaar. Want het scheppingsverhaal wijst op de wezenlijke betrokkenheid van God bij de schepping. God is het onderwerp van het begin van deze geschiedenis met ons. En dit bijzondere begin geeft een enorm vertrouwen in een goede afloop, grondvertrouwen voor het bestaan van de gelovige. Tegelijk stelt het scheppingsverhaal ons de vraag hoe wij mensen ons gedragen in onze omgang met de 'medeschepping'.

De tekst wekt het besef van afhankelijkheid van God en het verlangen naar het licht van God en zijn genade om ons te verheffen uit de duisternis. Wij verlangen naar omvorming tot

een nieuwe schepping in God. Daartoe dient juist het kerkelijk jaar met zijn liturgie, die ons richten op Christus, naar zijn voorbeeld, volkomen beeld van God, die zelfs het gelaat van de Vader wordt genoemd en icoon van de onzichtbare God (1 Kol. 1: 15), het Woord van God, het Licht in de wereld (Joh. 12: 46). Aan het begin van het Byzantijnse kerkelijke jaar gedenken we ook dat Jezus Christus op deze dag in de synagoge van Nazareth uit Jesaja heeft voorgelezen over het 'jaar des heils', dat toen aanbrak. Daarmee worden wij herinnerd aan het begin van Jezus' missie, waarin bevrijdend handelen en aankondiging van heil centraal staan, en worden wij opgeroepen in zijn voetsporen te treden en deel uit te maken van deze missie. Onze eigen omvorming is ook gericht op de omvorming van onze omgeving, zodat het rijk van God iets meer gestalte kan krijgen in deze wereld.

Christus trad op in de kracht van de H. Geest, uit wie de Kerk, de gemeenschap van gelovigen, geboren is, en hij spoorde zijn leerlingen aan om te groeien in de eensgezindheid die de Geest schenkt, door de gaven die ieder van de Geest ontvangen heeft te delen met de anderen en in gemeenschap te brengen. Door dit dynamische proces van uitwisseling van gaven groeien wij persoonlijk en met elkaar als geheel, als Lichaam van Christus. Zo kan een vernieuwing en verrijking plaatsvinden, een samen groeien in de volheid van de waarheid en de liefde. Als ideaal kan dit een horizon zijn voor ons leven en handelen in een wereld waarin velen zich eerder lijken te bekommeren om het eigene en dit met hand en tand verdedigen, ook als dit duidelijk een situatie van ongelijkheid en onrechtvaardigheid in stand houdt ten opzichte van de 'medeschepping'.

De H. Geest zou ons kunnen openmaken voor dat wat de Geest aan ieder geschonken heeft, open voor het licht van Christus, dat rijkelijk schijnt over alles en iedereen.

Dit mozaïek in Byzantijnse stijl uit Palermo (Capella Palatina, ±1170) verbeeldt o.a. de eerste scheppingsdaad: 'Fiat lux - Er zij licht!' De H. Geest in de gedaante van een duif zweeft over de wateren en staat dicht bij de schepping. Het is een bijzondere afbeelding omdat ze verschilt van de westerse kunst van die tijd, en vanwege de weergave van God de Schepper: aangeduid met de naam 'God'; met een nimbus zonder kruis (i.t.t. andere gelijksoortige mozaïeken), maar wel met een gelaat dat lijkt op dat van Christus.

Gij zijt licht

Aan het begin
zijt Gij Schepper,
Gij in wie alles geschapen is,
Gij die ons het leven schenkt

Aan het begin
hebt Gij doen zijn
het licht
bevrijding uit duisternis
Uw genade, overstromen van Uw liefde
licht dat schijnt over alles en iedereen
Gij zegt: 'Het is goed',
wat ons een diep vertrouwen geeft

Aan het begin
van dit nieuwe jaar van genade
gaan wij opnieuw de weg tot U
die zegt: 'Ik ben het licht'
die een spoor van licht in onze ziel trekt
lichter dan de zon aan de hemel
Gij die ons oproept uw kinderen te zijn,
licht in de wereld
nieuw, zoals Gij
die de duisternis zijt ingegaan
en haar hebt overwonnen
die ons Uzelf gegeven hebt, onze hoop

Vanaf den beginne waait Gij over de schepping
in deze schepping
gaan wij opnieuw op zoek naar U
die wij overal tegenkomen,
soms even mogen ervaren,
een zachte bries
een glimp
van warmte en vuur
schoonheid en wijsheid
diepe liefde en verbondenheid,
wijzend op eeuwigheid,
voortuitwijzend naar rijkdom en volheid
in al onze gebrokenheid

Er klinkt: 'U in mij en ik in U'
belofte van eeuwigdurend licht

Ward Kint

Missie als kairos

De Koptische Orthodoxe Kerk in Maseno (Kenia)

De Koptische Orthodoxe Kerk in Nederland bestaat voornamelijk uit christenen uit Egypte. De kerk telt zeven parochies en is goed georganiseerd. De Koptische gemeenschap is voorbeeldig geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Vanuit een sterk identiteitsbesef neemt de Kerk actief deel aan de oecumenische samenwerking in de Raad van Kerken. De Koptische Orthodoxe Kerk heeft weinig Nederlandse leden. In Afrika is de Koptische Orthodoxe Kerk een missionaire kerk die door evangelisering en door medisch en sociaal werk een brug slaat naar de Afrikaanse volkeren. Geert van Dartel bezocht in Kenia de projecten van de Koptische Orthodoxe Kerk die de Katholieke Vereniging voor Oecumene in het afgelopen jaar steunde.

Het zwaartepunt van de Koptische missie in Kenia ligt niet in de hoofdstad Nairobi, maar in het westen van het land, in Maseno, een dorp ± 30 km ten noord-westen van de grote stad Kisumu aan het Victoriameer. Bij het vliegveld worden we opgehaald door dr. Hany. Hij is één van de twee jonge artsen van de kliniek die in het klooster van St. Mina en St. Tecla Hei-

Viering van de eucharistie in de Koptisch-orthodoxe kerk (Sint-Antonius) te Lela in Kenia. Het is het moment dat men ter communie gaat. De priester, aboena Bishoy, draagt de typische mijter voor de Koptische getrouwde priester. (Foto: D. van Dartel)

manot is gevestigd. Op weg van Kisumu naar Maseno passeren we de evenaar. We merken niets van de overgang van de winter naar de zomer. Maar het is toch wel bijzonder. Bij een volgende gelegenheid maken we een stop om even een foto te nemen. Het landelijk gebied in West-Kenia oogt beter dan de stad Nairobi met zijn onafzienbare sloppenwijk Kibera. Toch schrikken we ook hier van de armoedige levensomstandigheden. Het klooster is het enige gebouw in het dorp dat beschikt over stroom en water. Pal naast het klooster wonen mensen in primitieve omstandigheden. Vanuit het raam kijk je in hun tuin. Tijdens de regenbuien worden bakken uitgesteld om het water op te vangen...

Koptische gemeenschap

Sinds de komst van aboena Elisha en zijn vrouw Manal is er veel veranderd in het klooster. De continuïteit van het monastieke leven in Maseno wordt gewaarborgd door twee Keniaanse monialen maar is nauwelijks zichtbaar. Aboena Elisha is opgegroeid in Johannesburg (Zuid-Afrika). Zijn vrouw Manal in

Washington (VS). Ze wonen nu vijf jaar in Maseno en vormen de spil van de Koptische gemeenschap, die verder bestaat uit twee artsen, een apotheker en de vier vrijwilligers die zich voor langere tijd aan Maseno verbonden hebben. Allemaal met een Egyptische achtergrond. Het klooster ontvangt regelmatig grote groepen gasten, met name uit de VS, en huisvest vrijwilligers die voor kortere of langere tijd mee willen werken in de missie. Aboena Elisha verzekert me dat ook vrijwilligers uit andere kerken van harte welkom zijn voor een werkstage in Maseno. “De Heer heeft ons niet alleen gelaten”, zegt hij. “Door de vriendschap van onze bisschop Paul en door onze website (www.copticmission.org, vD) komen er mensen naar ons toe. Sommige mensen komen voor een maand, anderen voor een paar jaar. Ze zijn een grote steun. We hebben hier mensen nodig die bereid zijn om te dienen en die bereid zijn zich te voegen naar onze wijze van werken. We leven onder de mensen en hebben ervaring. We kennen hun manier van leven.”

Kliniek

De regio is onderverdeeld in vier parochies met 40 kerken die door vijf priesters, één Egyptische en vier Keniaanse, worden bediend. Het zijn veelal kleine gemeenschappen die in grootte variëren van 10 tot 200 families. Het klooster fungeert als opleidingscentrum voor groepsleiders, vrijwilligers en jeugdgroepen. Er worden diverse cursussen aangeboden (computercursus, naaicursus, timmerman, elektriciën en loodgieter). Bijzonder is het kleine, doch goed uitgeruste ziekenhuis van dr. Hany. Het ziekenhuis heeft zich vooral toegelegd op de vrijwillige advisering over en het testen op aids (VCT = *Voluntary Testing and Counseling*). Het is moeilijk om het stigma op hiv/aids te doorbreken. Maar er worden voorde- ringen gemaakt. Het aantal patiënten, zo vertelt dr. Hany, is in de loop van twee jaar sterk toegenomen. De kliniek draait volledig op giften van internationale fondsen. De hulp is geheel gratis en 24 uur per dag bereikbaar. Vol trots geeft dr. Hany ons een rondleiding door de verschillende afdelingen en stelt ons voor aan zijn medewerkers. Het zijn jonge mensen uit Maseno, die in de kliniek verder worden opgeleid tot verpleegkundige, voedingsdeskundige, apotheker of sociaal werker. De kliniek is goed voorzien van medicamenten en voedings- supplementen. Sinds kort beschikt de kliniek

over een verloskamer en binnenkort over een vernieuwde operatiekamer.

Wezenprogramma

Een andere belangrijke activiteit van de Koptische missie in Maseno is de zorg voor wezen, veelal kinderen van wie de ouders aan aids zijn overleden. “Aanvankelijk was het doel om een weeshuis in te richten”, vertelt aboena Elisha. “Daar hebben we vanaf gezien omdat het niet past in het milieu. We brengen weeskinderen nu onder in zorgvuldig geselecteerde gezinnen. Coördinatoren onderhouden het contact met de families en zien toe op de opvoeding en ontwikkeling van de kinderen. In totaal hebben we nu verspreid over de hele regio de zorg voor ongeveer 250 weeskinderen.”

Op zaterdag gaan we met Nedar Barsom, een hartelijke en enthousiaste jonge man, naar de ontmoetingsdag met de kinderen in de kerk nabij Kisumu. Na een kort verblijf in Maseno zei Nedar enkele jaren geleden zijn baan bij een computerbedrijf in Montreal (Canada) op om zich volledig te wijden aan de zorg voor de wezen van Maseno. De problematiek van weeskinderen in Kenia is groot. Nedar vertelt dat er alleen al in Kisumu 7.000 wezen zijn. Het aantal wezen ten gevolge van aids in Kenia wordt geschat op 1 miljoen.

De ontmoeting met de kinderen in de kerk bij Kisumu is ontroerend door haar eenvoud maar ook moeilijk. Als we bij de kerk aankomen, zitten de kinderen in de kerk. Het zijn mooie kinderen, erg timide en gedisciplineerd, in leeftijd variërend van 3 tot 15 jaar. De begeleider vertelt het Bijbelverhaal van Elia en de weduwe. Dan worden wij uitgenodigd onszelf voor te stellen en iets te vertellen. We doen dat zo goed als we kunnen. De kinderen hebben een paar liederen en dansen voor ons voorbereid. Heel mooi. Later tijdens sport en spel buiten de kerk wordt de sfeer wat losser. De uit Nederland meegebrachte schriften, pennen en potloden vinden gretig aftrek.

Later gaan we met één van de groepsleiders die de kerk heeft opgeleid, op bezoek bij een groep families die hij eens in de week thuis bezoekt. De kleine, bescheiden woning die bestaat uit een kamer van 3 bij 4 meter is volgepakt met ruim 20 mensen. Er liggen blauwe kledjes op de tafeltjes in het midden. De mensen zijn in afwachting van het bezoek. Matthew, een vrijwilliger uit Canada, geeft een overweging bij de parabel over de talenten. Wat zijn de talenten

Aboena Elisha (* Johannesburg , Zuid Afrika) en zijn vrouw Manal (* Washington, VS) vormen sinds vijf jaar de spil van de Koptische gemeenschap in Maseno (Kenia). (Foto: D. van Dartel)

ongelijk verdeeld, bedenk ik me. Emma, de moeder van het huis, neemt aan het einde het woord en spreekt ons hartelijk toe. Ze hoopt op de voortzetting van het contact en vraagt om ons gebed.

Afrikaanse trekken

Op zondagochtend staan we vroeg klaar om met aboena Bishoy naar de Sint-Antonius kerk in Lela te gaan, een piepklein dorp op ± 10 km van Maseno. Aboena Bishoy behoort tot de Luhya-stam. Voor zijn wijding heeft hij enkele jaren als seminarist in Egyptische kloosters gewoond en gestudeerd. Hij heeft ervoor gekozen om niet op het terrein van de missie te gaan wonen. Met zijn vrouw en drie zonen heeft hij een woning vlakbij het klooster. Hij nodigt ons uit voor een langer verblijf in Maseno om kennis te maken met de mensen en hun levensomstandigheden te ondergaan. Sinds de opening van het ziekenhuis komen er meer mensen naar de kerk, vertelt hij. “We proberen de Koptische kerkelijke traditie ingang te doen vinden bij de mensen hier. Het is belangrijk dat

de kerk de mensen in hun noden nabij is.” Op mijn vraag of de Koptische traditie aansluit bij de Afrikaanse tradities, antwoordt hij dat aan de inhoud van het geloof niet getornd wordt, maar dat er wel ruimte is voor Afrikaanse expressie en uitingsvormen. Hoewel we te laat vertrekken en meer dan een half uur te laat bij de kerk komen, is er nog bijna niemand. De kerk is gelegen op een groot grasveld dat vanaf de weg zichtbaar is. Aboena Bishoy is niet van zijn stuk gebracht en begint rustig met de voorbereidingen van de dienst. Na een minuut of tien begint de kerk langzaam vol te stromen. Na een half uur is de kerk goed bezet. Er wordt gevierd volgens de liturgie van de H. Basilius. De gebeden en lezingen zijn afwisselend in het Luhya, het Luo en het Engels. De dienst duurt ruim twee en half uur. Ik heb de indruk dat de mensen de dienst enigszins gelaten bijwonen, maar wel met eerbied. Begeestering is te horen in de gezangen van het dameskoor. Aboena Bishoy vindt het belangrijk dat de bisschop ruimte geeft voor Afrikaanse uitingsvormen in de liturgie.

Na de dienst gaat de laadklep van de auto open en worden de kleren uitgedeeld die de avond te voren zijn uitgezocht voor de moeders, de vaders, de jeugd en de kleine kinderen. Aboena Bishoy ziet toe op een ordelijk verloop. Binnen een mum van tijd is alles verdeeld. Niemand gaat met lege handen.

Kairos

Tijdens ons tiendaags verblijf in Kenia zijn we zeer onder de indruk geraakt van de Koptische missie in Afrika. De Koptische Kerk maakt goed gebruik van het wereldwijde netwerk van relaties. De missie is niet alleen een werk van de bisschop en de priesters. Zij spelen ontegenzeggelijk een bepalende rol. Maar ook de artsen en de accountants zijn belangrijke pijlers van de Koptische missie. Sommigen geven daarbij duidelijk te kennen dat de bereidheid om te dienen hun levenskeuze is. Natuurlijk hebben we gehoord en gezien dat het leven in de diaspora ook moeilijke kanten heeft. Maar als zodanig reikt de Koptische Orthodoxe Kerk, die door de loop der dingen tot een kerk in de diaspora is geworden, de Afrikaanse volkeren de hand. De kerk heeft de moeilijke situatie van isolement tot *kairos*, een kans voor missie en diaconie, gemaakt.

Geert van Dartel

Akcja Wisła 1947

Grieks-katholieke en Orthodoxe christenen in Polen

Als pastoraal werker van het bisdom Breda is Edward Skubisz naar Polen gegaan om in Wrocław (het voormalige Breslau) een vredesproject op te zetten. Vanuit die context schrijft hij over een gebeurtenis in Polen die zowel Grieks-katholieken als Orthodoxen betrof.

Mevrouw Olga Poliwka en haar kleinkinderen, een familie van Grieks-katholieke Lemki in Strałkowiec (westelijk Polen). (Foto: E. Skubisz)

Polen kende in de Tweede Wereldoorlog en ook erna, toen het in de Russische invloedssfeer was gekomen, 'etnische zuiveringen'. We weten dat de nazi's Joden, Zigeuners, maar ook Polen en andere Slavische volken aan het uitroeien waren. De verhalen van de betrokkenen blijven vragen om verteld en gehoord te worden. Dat geldt, al zijn het andere verhalen, ook de persoonlijke verhalen van miljoenen Duitsers, Polen, Oekraïners e.a. die in en na de oorlog zijn verdreven. Daarover kon niet openlijk worden gesproken in communistische landen als Polen en de DDR. Immers, vaders Stalin had toch alles goed geregeld en elk verhaal of elke studie zou een uiting van twijfel zijn aan zijn ondoorgrondelijke wijsheid. Mede vanwege het onbespreekbare van wat er gebeurd is, wilde ik een 'Huis van de Vrede' van de grond tillen in Wrocław. We verzamelen de verhalen van de verdrevenen en met die verhalen organiseren we tentoonstellingen en vredeseducatie.

Wrocław

Wrocław is een stad waar oecumenisch opvallend goed – op één gevoelig punt na – wordt samengewerkt, ook met de Joodse gemeente. In januari 2007 waren er in de Week van het Gebed voor de Eenheid bijeenkomsten en vieringen. Ik hield een inleiding over oecumene en over het 'Huis van de Vrede'. Ik heb toen gezegd – in de Poolse context uitdagend – dat het goed is dat we in een Europa leven waar Verlichting en democratie zijn doorgedrongen

en er godsdienstvrijheid is. Met de scheiding Kerk/ Staat kan geen één partij maar ook geen enkele godsdienstige denominatie meer de rest van de stad haar wil opleggen.

Ik dacht toen aan de nieuwjaarsreceptie een jaar eerder. De kerken hadden ieder uitgenodigd. Alleen de Grieks-katholieke Kerk kon geen *acte de présence* geven als 'gastgever'. Moskou, zo fluisterde men, gaf aan de Poolse Orthodoxe Kerk geen toestemming om gezien te worden met de Grieks-katholieken. (Ik verbaasde mij erover: Zou de invloed van Moskou zó ver reiken? En wat was dat dan, Moskou...? De Orthodoxe Kerk? Poetin? En de Poolse Orthodoxe Kerk is toch autokefaal?) Natuurlijk werd dat ontkend, toen ik er naar vroeg, waarna wel een tirade volgde tegen de Grieks-katholieke Kerk. Wat zit dat diep. Van beide kanten, ondervond ik. Een sfeer die makkelijk tot roddel en ongelukken leidt. Toch zie ik ook onderhuids veel contacten tussen beide kerken. En dat tegen de achtergrond van een drama in Polen dat zowel Orthodoxen als Grieks-katholieken trof. Dat drama was een van de redenen waarom ik dat 'Huis van de Vrede' wel moest beginnen.

Wara

Wara is een dorpje aan de rivier de San, Zuid-oost-Polen. Mijn grootvader Michał kwam er vandaan. Voor de oorlog woonden er Polen, Oekraïners en Joden als burgers van Polen. Er staat een houten kerkje langs de weg. "Dat was vroeger een *cerkiew*", werd me bij mijn eerste

bezoek in 1976 gezegd, de kerk van de Oekraïners. Na de oorlog werd het een rooms-katholiek kerkgebouw. Het Poolse woord ‘cerkiew’ [spreek uit: tserkjev] wordt voor Orthodoxe en Grieks-katholieke kerkgebouwen gebruikt, voor andere kerkgebouwen gebruikt men het woord ‘kościół’ [kosj-tsoel]. In de jaren dat ik later in Wara kwam, werd me langzamerhand duidelijk wat zich in het dorpje en heel Zuid-oost-Polen had afgespeeld.

Voorbij het multiculturele leven

Mijn vader Adam Skubisz is in Drohobycz geboren, ten zuidwesten van Lwów, nu Lviv, in West-Oekraïne. Voor de oorlog lag dat gebied in Polen.

Mijn vader vertelde ons graag over het kleurrijke multiculturele leven van dat provinciestedje. Later las ik ook over die sfeer van Drohobycz in de boeken van een van de grote Poolse schrijvers, Bruno Schulz, die zo prachtig in het Nederlands is vertaald door Karol Lesman (B. Schulz, *Verzameld werk*, Amsterdam 2006). Er woonden Joden, Oekraïners, Polen, Duitsers, Russen, Armeniërs, in een sfeer van goede verhoudingen. Ook in Milo Anstadt’s herinneringen van zijn jeugd in Lwów herken ik wat mijn vader ons als kinderen beschreef (zie: M. Anstadt, *Kind in Polen*, Amsterdam 1982).

Mijn vader vertelde ook, maar toen waren we al ouder, over hoe de nazi’s al voor de Tweede Wereldoorlog onrust stookten tussen vooral Polen en Oekraïners.

Interieur van een Pools-orthodoxe kerk.
(Foto: E. Skubisz)

Later las ik hoe in de oorlog zelf het Duitse leger doorging met het ophitsen van beide bevolkingsgroepen, wat leidde tot massale onderlinge slachtingen. Men zou kunnen spreken van een onofficiële Pools-Oekraïense oorlog tussen 1942-1947, een oorlog tussen rooms-katholieke Polen en het ondergrondse Oekraïense Verzetleger, dat streed voor een onafhankelijk Oekraïne. Oekraïners zijn gedeeltelijk Grieks-katholiek, vooral in het westen van het huidige Oekraïne, en gedeeltelijk Orthodox. Voeg daarbij, om de tragiek en de complexiteit weer te geven, dat de relaties tussen de Grieks-katholieke en de Orthodoxe kerken – zacht gezegd – gekenmerkt werden en worden door een immense vervreemding. Sinds Orthodoxen zich bij Rome aansloten (Unie van Brest 1596), zijn deze geünierden of Grieks-katholiek “verraders” in de ogen van de Orthodoxie. Voor haar bestaat de Grieks-katholieke Kerk gewoon niet, ofschoon ze het bestaan ervan niet kan ontkennen en er ook op allerlei manieren overleg of ruzie is over praktische kwesties.

Etnische zuiveringen

De Pools-Oekraïense twisten eindigden in 1947, radicaal! Hoe zat dat? In 1945 werd het *Verdrag van Jalta* uitgevoerd. Als gevolg daarvan zijn 9 miljoen Duitsers verdreven uit voormalige Duitse gebieden. Uit het voormalige oosten van Polen, vanaf 1945 bij de Sovjet-Unie getrokken, werden 2 miljoen Polen verdreven. Zij bevonden zich na het trekken van de nieuwe grenzen tussen Polen en de Sovjet-Unie, aan de Sovjet-zijde, maar konden daar niet blijven wonen. Deze etnische zuiveringen konden onder regie van Stalin uitgevoerd worden met de zegen van Churchill en Roosevelt en hun opvolgers. Wat in Nederland en België nauwelijks bekend is, zijn de gedwongen volksverhuizingen van Oekraïners die na het trekken van de nieuwe grens tussen Polen en de Sovjet-Unie, nog steeds aan de Poolse kant woonden. Zij werden gedeporteerd richting Sovjet-Unie. Ook de Oekraïners uit Wara, mijn grootvaders geboortedorp, trof dit lot.

Niet alle Oekraïners in het nieuwe Zuid-oosten van Polen lieten zich zomaar de grens over zetten. Ondergronds opererende eenheden van het *Oekraïense Verzetleger*, bleven zich inzetten voor een vrij Oekraïne, los van Polen én de Sovjet-Unie.

Actie Wisła

De Poolse communistische regering wilde in 1947 die verzetseenheden liquideren en ging over tot drastische maatregelen. Dit werd de voorlaatste etnische zuivering van het na-oorlogse Polen (de laatste was de anti-zionistische beweging, 1968). De grensstreek met Slowakije, vanaf grofweg Kraków tot aan de huidige Oekraïne, was voornamelijk Grieks-katholiek, maar er waren ook dorpen waar met name Orthodoxen woonden. Alle dorpen kregen bezoek van het Poolse leger. De inwoners kregen te horen dat ze na enkele uren werden opgehaald en naar het dichtstbijzijnde station gebracht. Tot nog toe heb ik het over de Oekraïners gehad, Grieks-katholiek of Orthodox. Maar in deze streek woonde vooral het volk van de Łemki [spreek uit: wemkie]. Zij zijn geen Oekraïners¹, en hadden ook niets met dat Oekraïens verzet te maken. Vooral deze Łemki werden opgehaald, meestal Grieks-katholiek maar vaak ook Orthodox.

In deze Akcja Wisła (= 'Actie Wisła', naar de rivier de Weichsel) werd binnen enkele dagen een eeuwenoude cultuur vernietigd. Cerkiewes werden in brand gestoken, ingepikt door de Rooms-katholieke Kerk, in gebruik genomen als stal of magazijn, of zomaar aan weer en wind overgelaten, nadat wel de iconen en andere kostbaarheden er uit waren geroofd. De huizen van de Łemki werden vaak vernietigd.

Na lange treinreizen werden de Łemki 'uitgestrooid' over de nieuwe Poolse (voormalig Duitse) gebieden, aan de overzijde van de rivier de Wisła. Verhinderd werd dat ze bij elkaar zouden wonen. Ze kregen her en der een oude leegstaande Duitse boerderij en konden daar een nieuw leven opbouwen, als "te assimileren" Polen wel te verstaan. Hun taal moesten ze inwisselen voor het Pools. Veel mensen namen Poolse achter- en zelfs voornamen aan. Grieks-katholieke of Orthodoxe parochies waren er niet. In Polen bestond officieel wel de Orthodoxe Kerk, maar die werkte vooral in de steden. In de Sovjet-Unie werd de Grieks-katho-

lieke Kerk stevig onderdrukt. Onder druk van de Sovjet-Unie kon de Poolse overheid aan de Grieks-katholieke Kerk in eigen land niet veel speelruimte geven. Ook de rooms-katholieke parochies in Polen stonden niet te springen om de Grieks-katholieke Kerk speelruimte te geven. De Rooms-katholieke Kerk kon zich niet in vrijheid tegen de regering opstellen en vanuit de lokale verhoudingen tussen rooms-katholieke en andere geestelijken was de Akcja Wisła veel rooms-katholieke geestelijken ter plekke ook geen doorn in het oog.

Taal, kerk, cultuur, dorpsleven, dat alles werd de Łemki afgenomen. En vooral: er mocht niet over gesproken worden. Alleen, zoals ik in gesprekken met de Łemki heb ondervonden, kon hun zelfrespect, vitaliteit en geloof niet afgenomen worden.²

Na het communisme

Na 1989, toen Polen weer vrij werd, konden ook de Łemki zich gaan organiseren. Hun culturele verenigingen bloeien tegenwoordig. En ook zijn er sindsdien veel parochies opgericht en er worden weer cerkiewes gebouwd. Vooral de Grieks-katholieke Kerk is hierin actief. Ook zijn er, al druppelsgewijs, na 1956 Łemki geweest die probeerden terug te gaan. Enkelens is het gelukt. En de cerkiewes ter plekke worden gerestaureerd, worden soms een museum, een cultureel centrum of weer een ruimte waarin liturgie gevierd wordt. Maar in dat laatste geval zijn ze ook vaak een bron van conflicten. Ook over de restitutie van de kerkgebouwen zitten de Grieks-katholieke en de Orthodoxe kerken elkaar stevig in de haren. Als vanouds. Pijnlijk om de discussies daarover te lezen en te horen hier in Wrocław. Ik bid tot de heilige Serafim van Sarov dat op zijn voorspraak die contacten die er zoals gezegd óók zijn, sterk genoeg zijn om een basis voor verdere verzoening te worden.

Edward Skubisz

De Pools-orthodoxe kathedraal van Wrocław, het voormalige Duitse Breslau. Het is een kerk in gotische stijl, voorheen evangelisch-protestants!

¹ In de literatuur worden de Łemki ook wel Roethenen genoemd. En om een vergelijking te maken (ik weet, elke vergelijking loopt verkeerd): je kunt inwoners van Vaals geen Hollanders noemen, maar ook geen Duitsers.

² Zie projecten en verhalen, o.a. over twee Łemkifamilies, op: www.dompokoju.org.

NIEUWE ORTHODOX-KATHOLIEKE DIALOOG-SESSIE

Grieks-orthodox metropoliet Jean Zizioulas van Pergamon, afgevaardigde van het oecumenische patriarchaat, heeft op 16 april bekend gemaakt dat paus Benedictus XVI lijkt in te stemmen met een nieuwe bijeenkomst van de bilateraal katholiek-orthodoxe commissie in oktober. Deze tiende bijeenkomst van de internationale commissie voor de theologische dialoog zal plaatsvinden in Ravenna. Benedictus van ontving de afgevaardigde van de oecumenische patriarch Bartholomeos I op 16 april in audiëntie. De officiële bevestiging door Benedictus is nog niet gegeven, maar mgr. Zizioulas heeft de indruk dat de paus de instemming zal geven. De commissie, die geleid wordt door kardinaal Walter Kasper en metropoliet Zizioulas, telt dertig leden van elk van de partijen, waaronder kardinalen, bisschoppen en mannelijke en vrouwelijke theologen.

(Bron: Kerknet.be 17-4-2007)

ORTHODOXE PRIESTERS PLEITEN VOOR NIEUWE RELATIE MET HET JODENDOM

Innokenty Pavlov uit Moskou, Orthodox priester, bindt samen met elf andere Orthodoxe priesters de strijd aan tegen de anti-joodse of zelfs antisemitische elementen in de Orthodoxe liturgie – vooral in de tijd rond Pasen. Hij is van mening dat nog teveel Orthodoxe christenen het antisemitisme verdedigen. Daarom pleit hij voor een nieuwe relatie met het jodendom. In hun oproep verwijzen zij naar de omslag in de Rooms-katholieke Kerk na de publicatie van het conciliedocument 'Nostra aetate' (1965). Zij vragen de Orthodoxe geestelijken anti-joodse en antisemitische passages uit de Orthodoxe liturgie te schrappen.

(Bron: Kerknet.be 4-5-2007)

ORTHODOXEN EN KATHOLIEKEN VIEREN SAMEN CYRILLUS EN METHODIUS

Voor de tweede keer hebben Orthodoxen en katholieken in België samen het feest van de heiligen Cyrillus en Methodius gevierd. Het betreft een initiatief van de katholieke en Orthodoxe bisschoppen van België. Cyrillus en Methodius zijn twee belangrijke heiligen van voor het schisma van 1054, die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de evangelisatie van Europa. Na de viering volgde een getuigenis van diaken Thaddée Barnas, monnik van de abdij van Chevetogne, over de dialoog tussen rooms-katholieken en Orthodoxen. De avond werd afgesloten met een receptie.

(Bron: Kerkbet.be 10-5-2007)

SACRAMENTSPROCESSIE: OECUMENISCH EN INTERCULTUREEL

In juni heeft de Orthodoxe bisschop Maximos, hulpbisschop van het Grieks-orthodoxe aartsbisdom van België en het exarchaat van Nederland en Luxemburg, deelgenomen aan de Sacramentsprocessie in Amsterdam. Voor zover bekend was dit de eerste keer dat een bisschop van het oecumenisch patriarchaat in Nederland aan een rooms-katholieke processie deelnam. Naast de bisschop namen, net als ieder jaar, ook afgevaardigden van de oriëntaals-orthodoxe Kerken, met name Syriërs en Kopten, deel. Deze sacramentsprocessie vond dit jaar voor de vierde keer plaats sinds 1578. De processie stond in het kader van de oecumene met de Orthodoxe kerken. De processie had een oecumenisch en multicultureel karakter en ging uit van de drie gemeenschappen die kerken in de Syrisch-orthodoxe Onze-Lieve-Vrouwekerk: de rooms-katholieken, de Surinaamse katholieke gemeenschap en last but not least de Syrisch-orthodoxen. Het motto van de processie luidde 'Laat zien dat je gelooft'.

**TENTOONSTELLING
 'Kinderen geven kleur aan geloven'
 SYMPOSIUM**

'Creatieve Katechese in Oost en West, Kind en Geloof'

TENTOONSTELLING VAN KINDERICONEN

Iconen van Svyatogorie, iconschilderschool voor kinderen o.l.v. Rostislav Martynovich Girvel uit Sint-Petersburg (Rusland). Kinderen van 11 tot 16 jaar schilderden in de crypte van de orthodoxe Kazanskij-kathedraal deze iconen.

Hernen, Kasteel Hernen, 13-21 oktober 2007

Zaterdag 13 oktober: symposium 'Creatieve Katechese in Oost en West, Kind en Geloof', ter opening van de tentoonstelling te Hernen

Egmond-Binnen, Sint-Adelbertabdij, 24 oktober-10 november 2007

Woensdagavond 24 oktober, 19.00 uur: opening en lezingen.

Er zijn tijdens de tentoonstelling workshops iconschilderen voor kinderen o.l.v iconschildermeester Girvel.

Ter voorbereiding van tentoonstellingbezoek en deelname aan workshops is een lesbrief voor de basisschool verkrijgbaar.

Organisatoren: Katholieke Vereniging voor Oecumene, in samenwerking met de A.A.Brediusstichting (Kasteel Hernen), Sint-Adelbertabdij en Svyatogorie.

Meer informatie, ook over tijdstippen treft u aan op: www.oecumene.nl; www.brediusstichting.nl of www.abdijkaarsen.nl

Mgr. Punt, bisschop van Haarlem, en mgr. Francois Bacqué, apostolisch nuntius en vertegenwoordiger van de paus in Nederland, gingen in de processie voor.
 (Bron: Kerknet.be 21-5-2007)

**ABUNE DIOSKOROS
 AANGESTELD IN ERITREA**

In korte tijd is in Eritrea de vierde patriarch van de Eritrees-orthodoxe Kerk aangesteld. Deze autocefale kerk is oriëntaals-orthodox, afgetakt van het Ethiopisch-orthodoxe patriarchaat (Addis-Abeba) in de jaren '90. Abune Dioskoros werd aangesteld nadat zijn voorganger door de overheid onder huisarrest werd geplaatst. Bij de plechtigheid waren tal van religieuze leiders, diplomaten en vertegenwoordigers van de overheid aanwezig. Zijn voorganger werd in januari 2006 illegaal afgezet, na zijn kritiek op de Eritrese regering inzake haar inmenging in kerkelijke aangelegenheden en vanwege haar vervolging van evangelische kerken. Er bestaat nauwelijks twijfel over dat de patriarch door het Eritrese bewind aan de kerk werd opgedrongen.
 (Bron: Kerknet.be 31-5-2007)

**NEOCATECHUMENALE
 WEG UITGENODIGD
 DOOR LEIDER VAN DE
 GRIEKS-MELKITISCHE
 KATHOLIEKEN**

De leider van de Grieks-katholieke melkieten van Galilea, aartsbisschop Chacour heeft voorgesteld een nieuwe 'tak' op te richten van de Neocatechumenale Weg, die zich speciaal richt op de katholieke kerken van de oosterse ritus. Het is de bedoeling dat de nieuwe tak zijn evangeliserende taak vervult binnen de Melkitische Kerk en haar liturgie adopteert. Aartsbisschop Chacour, die grote waardering heeft voor het werk van de Neocatechumenale Weg, omschrijft hun werk als volgt: "Jullie volgen dezelfde weg en dezelfde methodes die mijn voorvaders, de Apostelen, gebruikten bij het begin van het christendom tweeduizend jaar geleden. Jullie verkondigen het Woord van God zonder vrees en met overtuiging". De uitnodiging van de aartsbisschop werd door pater Rossi van de Neocatechumenale Weg, met blijdschap ontvangen. De Neocatechumenale Weg is reeds werkzaam in de Melkitische Kerk

in Galilea. Vanwege de goede resultaten op het gebied van de evangelisering besloot aartsbisschop Chacour een brief naar pater Rossi te schrijven met het verzoek tot de oprichting van deze nieuwe tak van de Neocatechumenale Weg.
 (Bron: Zenit 6-6-2007)

BĒT DRĀSHĀ
OOSTERS CHRISTELIJK LEERHUIS
*De Bijbel en de
 Syrische christelijke
 tradities*

In het nieuwe seizoen 2007-2008 starten de Protestantse Gemeente van 's-Hertogenbosch (PKN) en de Katholieke Vereniging voor Oecumene gezamenlijk een leerhuis. Daar zullen teksten uit de oosterse christelijke tradities centraal staan. In het komende werkjaar gaat het om Aramese en Griekse geschriften afkomstig uit het grote Syrische gebied (groter dan het huidige Syrië). Het betreft hun uitleg van en omgaan met bijbelteksten. Boeiende stukken uit hymnen, preken en commentaren worden behandeld in Nederlandse vertaling. De avonden staan onder leiding van ds. Paul van de Waal, predikant, en Leo van Leijsen, medewerker Oosterse Kerken.

De cursusavonden zijn donderdag 11 oktober, 15 november, 13 december 2007 en 10 januari, 14 februari, 13 maart 2008, tijdstip: 20.00-22.00 uur. Het leerhuis vindt plaats bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 's-Hertogenbosch.
 Deelnamekosten: € 30,- (inclusief tekstmateriaal). U dient zich op te geven vóór 1 oktober 2007 via **073-6136471** of secretariaat@oecumene.nl

LEESGROEP

*William Dalrymple,
 In de schaduw van Byzantium*

Dit boek kwam zo'n tien jaar geleden uit. Het is het verslag van een reis door het (christelijke) Midden-Oosten half jaren '90, langs de restanten van de oud-Byzantijnse wereld in de voetsporen van de monnik Johannes Moschus (ca. 550-619). Tegen de achtergrond van de veranderingen in het Midden-Oosten gedurende de laatste tien jaar willen we Dalrymple's boek (weer) lezen.

De leesmiddagen zijn donderdag 27 september, 18 oktober, 22 november 2007 en 17 januari, 7 februari, 28 februari 2008, tijdstip: 14-16.30 uur. De leesgroep komt samen op de Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 's-Hertogenbosch. Deelnamekosten: € 25,-. U dient zich op te geven vóór donderdag 6 september 2007 via **073-6136471** of secretariaat@oecumene.nl, waarna u bevestiging van deelname ontvangt.

Katholieke Oosterse Liturgievieringen September-oktober- november 2007

Amsterdam
Occohofje, Nieuwe
Keizersgracht 94

Delft
Oude Delft 18

's-Gravenhage
Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven
Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem
Janstraat 41

's-Hertogenbosch
Catharinakerk,
Kruisbroederhof 4

Maastricht
Kapel Zorgcentrum Ambly
Achter de Hoven 25, 6225 EK

Nijmegen (BG)
Dobbelmannweg 3,
tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)
Titus Brandsma-gedachteniskerk
(voormalige Jozeffkerk), Keizer
Karelplein

Rotterdam
Kerk van de Missionarissen van
het H. Hart, Karel
Doormanstraat 337

Tilburg
Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)
Kapel Gezondheidscentrum
Lombok, Ingang Jan Pieterszoon
Coenstraat 60

■ **Almelo:** (Byzantijnse Gemeenschap)
Zondag 16 september, 9.30 u: Goddelijke Liturgie in
St-Georgiuskerk, Boddenstraat 76.

■ **Amsterdam:** (BG)
Zondag 9 september, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 11 november, 10 u: Goddelijke Liturgie.
*Alle diensten van de Byzantijnse Gemeenschappen (BG)
in het land zijn onder voorbehoud. Voor verdere informa-
tie: www.pokrof.nl of het desbetreffende secretariaat.*

■ **De Bilt:** (Utrechts Byzantijns Koor)
Zondag 9 september, 9.30 u: Jaarlijkse familie-liturgie
in H. Michaëlkerk, Kerklaan 31. NB Onder voor-
behoud! Doorgang plus definitieve tijdstip en lokatie,
zie: www.utrechtsbyzantijnskoor.nl.

■ **Bilthoven:** (UBK)
Zondag 21 oktober, 10.30 u: Goddelijke Liturgie, in
kerk O.L.Vrouw van Altijddurende Bijstand,
Gregoriuslaan 8.

■ **Delden:** (BG)
Zondag 11 november, 10.30 u: Goddelijke Liturgie,
H. Blasiuskerk, Langestraat 78.

■ **Delft:** (BG)
Zondag 9 september, 10 u: Goddelijke Liturgie
Zondag 14 oktober, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 11 november, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Eindhoven:** (BG)
Zondag 2 september, 11 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 7 oktober, 11 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 4 november, 11 u: Goddelijke Liturgie.

■ **'s-Gravenhage:** (BG)
Zaterdag 15 september, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 22 september, 19 u: Vespers.
Zondag 23 september, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 20 oktober, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 27 oktober, 19 u: Vespers.
Zondag 28 oktober, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 17 november, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 24 november, 19 u: Vespers.
Zondag 25 november, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Iedere woensdag 10 u: Urendienst met Typika óf
Goddelijke Liturgie.

■ **Haarlem:** (BG)
Zaterdag 13 oktober 19.30 u: Goddelijke Liturgie.

■ **'s-Hertogenbosch:** (Johannes van
Damascusgemeenschap)
*Iedere zondag 10.15 uur: Goddelijke Liturgie; soms bij
afwezigheid van een priester Metten i.p.v. Goddelijke
Liturgie.*
Bijzondere diensten:
Zondag 9 september, Zondag vóór Kruisverheffing,
10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 16 september; Zondag na Kruisverheffing,
10.15 u: Goddelijke Liturgie. Viering van het feest
van Kruisverheffing met plechtige verheffing van het
Kruis.

Zondag 23 september, 17e Zondag na Pinksteren,
10.15 u: Mettendienst.
Zondag 7 oktober, 19e Zondag na Pinksteren, 10.15
u: Goddelijke Liturgie met medewerking van KIHOO-
koor (Gent, B) o.l.v. Christine Van Laere. Viering van
het 30-jarig bestaan van de Johannes van Damascus-
kapel. Na de liturgie feestelijke kerkvergadering in het
Franciscushuis (naast Kapucijnenkerk), Does de
Willeboissingel, 's-Hertogenbosch.

Zondag 14 oktober, 20e zondag na Pinksteren,
10.15 u: Mettendienst.

Zondag 11 november, 24e zondag na Pinksteren,
10.15 u: Mettendienst.

Zondag 2 december, viering van het feest van
Johannes van Damascus, patroon van de gemeen-
schap, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 9 december, 28e zondag na Pinksteren,
10.15 u: Goddelijke Liturgie.

's Middags om 14.30 u: kerstconcert door het Koor
van Solisten uit St. Petersburg.

Voor informatie over de diensten: www.byzantijnsekapel.nl of mevr. Myryam Corsten, tel. 073-6148508.

■ **Kevelaer (D):** (UBK)
Zaterdag 13 oktober, 11.30 u: Goddelijke Liturgie in
O.L.Vrouw-basiliek.

■ **Laren:** (UBK)
Zondag 28 oktober, 10 u: Goddelijke Liturgie, in
St.Janskerk, Brink 33.

■ **Maastricht:** (BG)
Zondag 16 september, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 21 oktober, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 18 november, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Nijmegen:** (BG)
Zaterdag 22 september, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 27 oktober, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 24 november, 19 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Nijmegen:** (Nijmeegs Byzantijns Koor)
Zaterdag 8 september, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 13 oktober, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 10 november, 19 u: Goddelijke Liturgie.
*Voor informatie: j.vanderpost@planet.nl; op Internet:
www.cs.ru.nl/~kees/nbk/*

■ **Oirschot:** (Tilburgs Byzantijns Koor)
Zondag 28 oktober, 10 u: Goddelijke Liturgie in
klooster van de zusters Franciscanessen,
Koestraat 37.

■ **Roosendaal:** (BG)
Zondag 30 september, 14 u: Goddelijke Liturgie in
O. L. Vrouweparochie, Kade 23.

■ **Rotterdam:** (BG)
Zondag 7 oktober, 11.15 u: Goddelijke Liturgie of
gebedsdienst.
Zondag 4 november, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Tilburg:** (TBK)
Zondag 9 september, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 14 oktober, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 11 november, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Voor actuele informatie: www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

■ **Utrecht:** (BG)
Zondag 16 september, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 21 oktober, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 18 november, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.

De illustratie op de omslag:

Voorzijde: Nederdaling ter helle (verrijzenis).

Achterzijde: Kruisiging.

Moderne glas-in-loodramen, gemaakt voor de Syrisch-orthodoxe Moeder Gods-kathedraal te Glane/Losser door het Nederlandse glasatelier-galerie Annemiek Punt naar miniaturen uit een dertiende-eeuws Syrisch evangelieboek.

(foto: glasatelier-galerie Annemiek Punt)

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

